

It is noted that the goal's crisis can emerge in people that a) have no goal meaning; b) had a goal, but it has been lost its significance; c) do not have the achievements on the highroad to the goal meaning; d) goal-sense was not necessary; e) the goal meaning has already been achieved but they do not know what shall they do next.

Author also classifies such variants of personality's sorrows as: a) crisis as thinking (When will it be easier to live?); b) crisis that is not being noticed by personality and is being displaced from the conscious; c) the crisis as possibility to change something; d) the crisis as personal collapse.

Depending on type of sorrows, author describes the chief measures of psychological assistance of personality that passes through the disease of achievement. It is underlined that if the personality doesn't get the aid in time, it is possible to choose next variants of vital way: 1) to degrade gradually, to become alcohol abuser, to put on the needle or to abuse psychotropic substances; 2) to live without goal, according to the principle «Come what may»; 3) to feel a desolation and not to have a sense of life and as a result the personality can make away with herself; 4) to be able to find a new hobby through the way of rough goings but after all, because of new hobby, the personality can completely change own life. It is noticed that the longer personality hesitates with making a decision about new goal meaning the more difficult for goal meaning to accept the personality.

Keywords: crisis, personality, goal's crisis, disease of achievement, psychological assistance, types of undergoes, psychological indicators of crisis.

УДК 159.922.2:316.648.4

Д. В. ШТРИГОЛЬ,

кандидат медичних наук,
доцент кафедри соціології і психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;

І. В. ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології і психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЖІНОК, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬ ПАТЕРНАЛІСТСЬКІ УСТАНОВКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОВЕДІНЦІ

Викладено результати теоретичного й емпіричного дослідження смисложиттєвих орієнтацій жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці. Установки на економічний патерналізм відображають сподівання на державу у важких економічних обставинах, очікування від неї різного виду допомоги, що заохочує пасивність та ухилення від особистої моральної відповідальності. Надання психологічної допомоги таким особам може бути ефективним лише за умови врахування їх психологічних особливостей. Установлено, що для таких жінок характерними є менша осмисленість цілей у майбутньому та більш низька задоволеність своїм теперішнім життям. Вони вбачають певні межі своєї здатності до контролю, самостійного прийняття рішень та активної діяльності, спрямованої на перспективу, що обумовлює зниження загального показника усвідомленості життя.

Ключові слова: економічна поведінка, економічний патерналізм, патерналістські установки, смисложиттєві орієнтації.

Shtryhol, D.V. and Lamash I.V. (2016) "Specificity of purport orientations of women realizing paternalistic installations within economic conduct" ["Spetsyfika smyslozhyttyevykh orientatsii zhinok, yaki realizuiut paternalistski ustanovky v ekonomichnii povedintsi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 156–160.

Постановка проблеми. Економічні й політичні процеси, що відбуваються в Україні, докорінним чином змінили соціальну сферу життя суспільства. Відбувається зростання кількості осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Соціальний супровід є формою соціальної підтримки осіб, які у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного або обох з членів сім'ї, перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством

в сім'ї, складними стосунками в сім'ї тощо не в змозі подолати соціальні труднощі за допомогою власних засобів та можливостей. Для значної кількості вказаних осіб є характерними установки на економічний патерналізм, які відображають сподівання на державу у важких економічних обставинах, очікування від неї різного виду допомоги. Це заохочує пасивність та ухилення від особистої моральної відповідальності.

Мета соціального супроводу – подолання життєвих труднощів, мінімізація негативних наслідків чи навіть повне вирішення проблем сім'ї або особи [1]. Слід наголосити, що соціальний супровід та здійснення всіх видів психологічної допомоги можуть бути ефективними лише за умови врахування психологічних особливостей того контингенту, на який вони спрямовані.

Економічна поведінка має ціннісно-смыслову обумовленість, тобто суб'єкт економічних відносин існує в системі вибору типу економічної активності залежно від його ціннісних орієнтацій, моральних орієнтирів, життєвих принципів, цілей і домагань.

Смисложиттєві орієнтації є одним із важливих компонентів смислової сфери особистості, який відображає спрямованість особистості, її життєві цілі, надає осмисленість вибору в різних життєвих ситуаціях. Осмислення життя свідчить про те, що людина має стійку спрямованість на зміст або ідею, яка виступає рушійною силою її розвитку та діяльності. Показник свідомості життя є критерієм незалежності особистості від ситуативних чинників, зовнішніх обставин, відображає її стійкість і можливість керувати самостійно власним життям під час здійснення вибору та взяття відповідальності на себе. Саме тому вивчення особливостей смисложиттєвих орієнтацій є важливим для вдосконалення соціально-психологічної допомоги особам із патерналістськими установками.

Мета дослідження – висвітлити специфіку смисложиттєвих орієнтацій жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Смисложиттєві орієнтації людини розглядаються в психології як результат усвідомлення цінностей, цілей і сенсу власного життя. У роботах К. О. Абульханової-Славської, О. Г. Асмолова, Б. С. Братуся, О. М. Леонтьєва, Д. О. Леонтьєва, В. А. Петровського, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна, В. Є. Чудновського сенс життя розуміється як психологічний засіб переживання життя в процесі його здійснення. Смисложиттєві орієн-

тації за рахунок їх ціннісно-смыслові природи впливають на поведінку особи, зокрема на способи взаємодії з іншими соціальними суб'єктами.

Смисложиттєві орієнтації, за визначенням Т. М. Березіної, являють собою сукупність колишніх і теперішніх об'єктиваций особистості, в міру здійснення яких людина здатна адекватно усвідомити себе й свої можливості, ступінь їх реалізованості, обмеження, що накладаються на неї суспільством, людьми й обставинами життя (цит. за [2, с. 41–42]).

Б. С. Братусь виділяє таку функцію смисложиттєвих орієнтацій, як створення образу ескізу майбутнього (перспективи розвитку), який не проявляється в наявній конкретній ситуації. Ця функція становить основу образу майбутнього, який опосередковує справжню діяльність людини, але не є мотивом діяльності, а виступає «площиною» відносин між ними, являючи собою початковий план, ескіз майбутнього, який передує його реальному втіленню [3, с. 146].

У роботах Є. Ю. Коржової здатність людини взаємодіяти з життєвою ситуацією певним індивідуально-специфічним чином отримала назву «потенціал суб'єктності». Потенціал суб'єктності проявляється в наявності специфічного феномена – життєвих орієнтаціях особистості, які характеризують ступінь залежності внутрішнього світу людини від світу зовнішнього, визначають її здатність «вибудувувати» власне буття [4, с. 103–104]. Виділяють «об'єктний» і «суб'єктний» типи життєвих орієнтацій. Чим більш вираженою є в людини «об'єктна» орієнтація, тим вужчим є коло значущих переживань і часова ретроспектива, тим більш характерним стає відчуття себе як об'єкта дій інших людей і впливу життєвих обставин, небажання життєвих змін, а також власної участі в них [4, с. 108]. Загалом «об'єктна» орієнтація характеризується загальною екстернальністю, відсутністю в особистості відчуття «повноти життя» і життєвих цілей. Навпаки, «суб'єктно-орієнтовані» особи переслідують різноманітні життєві цілі, включно з роботою над собою та духовним розвитком, займають більш активну позицію, прагнучи менше пристосовуватися до справи й людей, воліючи «творити». Чим більше виражена ця орієнтація, тим більш значущими для особистості будуть внутрішні та зовнішні зміни, тим більше проявляється відчуття «радісної наповненості життя» [4, с. 112].

На думку І. О. Корокошка, розуміння суб'єкта передбачає не тільки дослідження особливостей його взаємодії з життєвими ситуаціями, але й аналіз його суб'єктних характеристик, інтегральною основою яких є ставлення до власного

життя, що виявляється в переживанні його значущості, цінності й осмисленості. Індикаторами ставлення до життя є смисложиттєві орієнтації, які можна співвіднести з його основними періодами: минулим (задоволеність самореалізацією), сьогоденням (насиченість життя) і майбутнім (наявність життєвих цілей) [5, с. 11].

І. О. Корокошко виявив, що смисложиттєві орієнтації як різновид життєвих орієнтацій виконують детермінуючу роль в економічній свідомості та поведінці. В осіб з різними життєвими орієнтаціями існують відмінності в економічній свідомості, які проявляються у змісті таких компонентів. По-перше, це уявлення про себе як про суб'єкта економічної діяльності (суб'єктивний економічний статус, задоволеність рівнем власного матеріального добробуту, уявлення про свої можливості щодо підвищення доходів, шляхи та способи їх збільшення). Поряд із цим це соціальні установки особистості на різні форми економічної поведінки, уявлення про матеріальний добробут, багатство та бідність, ставлення до багатих і бідних людей, ставлення особистості до грошей (ціннісний і когнітивний компоненти відносин), психологічна готовність до конкуренції з іншими людьми в економічній сфері [5, с. 20–21].

Таким чином, смисложиттєві орієнтації можуть чинити суттєвий вплив на економічну поведінку.

Методика й організація дослідження. У дослідженні взяли участь 72 жінки у віці 28–40 років, які були розподілені на 2 групи. 1 група – 32 жінки, які не працюють і не здійснюють спроб щодо працевлаштування, використовують соціальні служби для вирішення різноманітних життєвих проблем. Перша група була визначена нами як група жінок, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці. 2 групу склали 40 працюючих жінок, які ніколи не зверталися за допомогою в соціальні служби. Як психодіагностичний інструментарій було використано тест смисложиттєвих орієнтацій (автор – Д. О. Леонтьєв) [6].

Результати дослідження. Установлено, що показник першої групи за шкалою «мета в житті» ($25,50 \pm 1,21$) є вірогідно нижчим порівняно з другою групою ($36,06 \pm 1,56$), $p \leq 0,001$. Це свідчить про те, що жінки з патерналістською поведінкою меншою мірою осмислюють цілі у майбутньому, вони є менш цілеспрямованими, їхнє життя більшою мірою сфокусоване на минулому або теперешньому часі. Згідно з результатами, отриманими А. В. Мальгіною, у разі високої оцінки своїх можливостей щодо впливу на власне життя особистість має більш виражені цілі на майбутнє. Чим частіше су-

б'єкти оцінюють життєві ситуації та свою поведінку в них як вплив долі, тим менш сформованими в них є цілі на майбутнє. Крім того, в разі виникнення великої кількості подій у суб'єктивній картині життєвого шляху особистості відбувається зниження її націленості на майбутнє, не існують стають чітко сформульовані плани й цілі, виникає суб'єктивне відчуття «суєтності в житті» [2, с. 85].

Більш низкі показники першої групи порівняно з другою за шкалою «процес життя» ($24,54 \pm 1,43$ проти $32,65 \pm 1,84$; $p \leq 0,01$) свідчать про те, що жінки з патерналістськими установками менш схильні сприймати процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і сповнений смыслом. Отже, встановлено більш низьку емоційну задоволеність своїм теперішнім життям досліджуваних першої групи.

У дослідженні взаємозв'язків смисложиттєвих орієнтацій та локалізації контролю у безробітних жінок Н. Р. Хакімовою було виявлено, що емоційна насиченість життя пов'язана із суб'єктивним контролем у сферах здоров'я, сімейних та міжособистісних стосунків, тоді як з інтернальністю в професійній сфері такий зв'язок відсутній. Безробітні жінки не бачать залежності між своїми діями та значущими для них подіями життя, не вважають себе здатними впливати на них і контролювати їх розвиток. Вони вважають, що більшість подій є результатом випадку або дій інших людей. Безробітні жінки сприймають себе як слабку особистість, яка не має свободи вибору, у них зміцнюється переконання, що людині не дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх. Значною мірою вони живуть сьогоднішнім або вчорашнім днем, не маючи чітких цілей і планів на майбутнє. При цьому вони не відчують задоволеності своїм становищем [7].

За шкалою «результативність життя» показник у першій групі складав $21,21 \pm 1,03$, у другій – $26,29 \pm 1,95$, ($p \leq 0,05$). Отже, представниці першої групи вважають продуктивність та осмисленість подоланого відрізка життя більш низькою порівняно з досліджуваними другої групи.

Показники «локус контролю – я» склали у першій групі – $16,79 \pm 1,09$, у другій – $22,71 \pm 1,48$ ($p \leq 0,01$). Виходячи із середнього рівня показника в обох групах, слід вважати, що жінки обох груп сприймають себе як сильну особистість, яка має достатню свободу вибору для того, щоб будувати своє життя відповідно до власних цілей та уявлень про його сенс. Однак жінки з патерналістськими установками менш схильні вірити у свої сили, в можливість контролювати події власного життя.

Установлено, що для представниць обох груп характерним є переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх в життя. Разом із цим слід звернути увагу на вірогідні відмінності у показниках за шкалою «Локус контролю – життя» між першою та другою групами, де показники склали $23,78 \pm 1,28$ та $32,65 \pm 1,87$ відповідно ($p \leq 0,001$). Це дозволяє вважати, що досліджувані першої групи вбачають певні межі своєї здатності до контролю, самостійного прийняття рішень та активної діяльності, спрямованої на перспективу.

Певною мірою отримані нами результати співвідносяться з даними дослідження О. О. Овсянік, якою у межах дослідження соціально-психологічної адаптації жінок було виявлено вірогідне підвищення показників за шкалами «локус контролю – життя» та «локус контролю – я» у тих досліджуваних, які працюють, що дозволяє їм вважати себе більш самостійними та незалежними [8, с. 20].

У першої групи порівняно з другою більш низким виявився і загальний показник усвідомленості життя ($82,96 \pm 2,61$ проти $111,18 \pm 4,48$, $p \leq 0,001$).

А. В. Мальгіна отримала дані, які свідчать про перевагу особистістю нових життєвих подій і ситуацій у своєму житті за високого показника свідомості життя, тобто така людина є позитивно налаштованою на вибір і не тільки готова до змін у життєвій ситуації, але і прагне до самозміни [2, с. 83]. Це є поясненням того, чому жінки з патерналістськими установками менш схильні до життєвих змін, зокрема ситуації з працевлаштуванням.

У дослідженні О. С. Філіпенко серед чинників, які перешкоджають працевлаштуванню, був виявлений фактор, який утворили шкали опитувальника СЖО «процес життя», «результат життя», «локус контролю – я», «локус контролю – життя» та показник «Осмиленість життя». Фактор є уніполярним, але зі знаком «мінус». Це може бути інтерпретовано як «відсутність сенсу життя і впевненості в майбутньому», що вказує на низьку задоволеність минулим і сьогоднішнім, втрату сенсу життя, невпевненість у завтрашньому дні. Екстернальний локус контролю свідчить про те, що респонденти приписують зовнішнім обставинам

контроль за своїм життям, не вірять у свої сили і власну можливість свідомо контролювати своє життя [9, с. 402].

У формуванні смисложиттєвих орієнтацій бере участь увесь життєвий досвід людини. На ґрунті розуміння Д. О. Леонтьєвим сенсу життя як концентрованої описової характеристики інтегрованої динамічної смислової системи, що визначає загальну спрямованість життя суб'єкта, Н. Л. Бикова уточнює та операціоналізує поняття смисложиттєвих орієнтацій. На думку дослідниці, смисложиттєві орієнтації – це складні соціально-психологічні утворення, що породжуються реальними значущими відносинами суб'єкта й комплексами об'єктів життєдіяльності й відбивають індивідуально-значущу інтерпретацію сутності цих відносин. Смисложиттєві орієнтації визначають вектор та межі самореалізації особистості [10, с. 10–11].

Ми вважаємо, що патерналістські економічні установки досліджуваних першої групи обмежують їх самостійність та скорочують діапазон можливих ситуацій вибору. Перекладання відповідальності на державу та оточуючих, у свою чергу, звужує досвід представниць цієї групи, що викликає незадоволеність як своїм теперішнім життям, так і прожитою частиною життя, але залишає їх сфокусованими на минулому або теперішньому часі. Брак відповідальності та ініціативності, недостатня цілеспрямованість, обмеженість здатності до контролю, самостійного прийняття рішень та активної діяльності, спрямованої на перспективу, підсилює переконання в тому, що свобода вибору є ілюзорною, а планування майбутнього та зміна ситуації – безглуздими.

Висновок. Жінки, які реалізують патерналістські установки в економічній поведінці, меншою мірою осмислюють цілі у майбутньому, є менш цілеспрямованими, їхнє життя більшою мірою сфокусоване на минулому або теперішньому часі. Вони відчувають меншу задоволеність своїм теперішнім життям, менш схильні вірити у свої сили та можливість контролювати події власного життя, вбачають певні межі своєї здатності до контролю, самостійного прийняття рішень та активної діяльності, спрямованої на перспективу, що обумовлює зниження загального показника усвідомленості життя.

Список використаних джерел

1. Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ М-ва соц. політики України від 9 лип. 2014 р. № 450 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75, т. 3. – Ст. 2141.
2. Мальгіна А. В. Смысложизненные ориентации в разных жизненных ситуациях у молодежи : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Мальгіна Анастасія Владимировна. – СПб., 2015. – 161 с.

3. Братусь Б. С. Смысловая сфера личности / Б. С. Братусь // Психология личности в трудах отечественных психологов / [сост. Л. В. Куликов]. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.
4. Коржова Е. Ю. Психология жизненных ориентаций человека / Е. Ю. Коржова. – СПб.: Изд-во РХГА, 2006. – 384 с.
5. Корокошко И. О. Особенности экономического сознания у лиц с разными жизненными ориентациями: автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Корокошко Игорь Олегович. – Саранск, 2011. – 25 с.
6. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.
7. Хакимова Н. Р. Психологические особенности профессионального самоопределения безработных женщин [Электронный ресурс] / Н. Р. Хакимова // [Сибирская психология сегодня : сб. науч. тр. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2002]. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x2490.htm>.
8. Овсяник О. А. Социально-психологическая адаптация женщин второго периода взрослости: автореферат дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Овсяник Ольга Александровна. – М., 2013. – 37 с.
9. Филипенко А. С. Личностные особенности выпускников вуза, препятствующие их трудоустройству / А. С. Филипенко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 102. – С. 399–403.
10. Быкова Н. Л. Специфика смысложизненных ориентаций различных групп учащейся молодежи в ситуации субъективации жизненных целей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Быкова Наталья Львовна. – Самара, 2005. – 24 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2016

ШТРЫГОЛЬ Д. В., ЛАМАШ И. В. СПЕЦИФИКА СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЖЕНЩИН, КОТОРЫЕ РЕАЛИЗУЮТ ПАТЕРНАЛИСТСКИЕ УСТАНОВКИ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПОВЕДЕНИИ

Изложены результаты теоретического и эмпирического исследования смысложизненных ориентаций женщин, которые реализуют патерналистские установки в экономическом поведении. Установки на экономический патернализм отражают надежды на государство в тяжелых экономических обстоятельствах, ожидание от него разного рода помощи, что поощряет пассивность и уклонение от личной моральной ответственности. Осуществление психологической помощи таким лицам может быть эффективными только при условии учёта их психологических особенностей. Установлено, что для таких женщин характерна меньшая осмысленность целей в будущем и более низкая удовлетворенность своей нынешней жизнью. Они видят определённые пределы своей способности к контролю, самостоятельному принятию решений и активной деятельности, направленной на перспективу, что обуславливает снижение общего показателя осознанности жизни.

Ключевые слова: *смысложизненные ориентации, установки, экономический патернализм, экономическое поведение.*

SHTRYHOL D. V., LAMASH I. V. SPECIFICITY OF PURPORT ORIENTATIONS OF WOMEN REALIZING PATERNALISTIC INSTALLATIONS WITHIN ECONOMIC CONDUCT

The authors of the article have provided the results of theoretical and empirical studies of purport orientations of women realizing paternalistic installations within economic conduct. Installations on economic paternalism reflect hope for the state in difficult economic circumstances, expectations from it various types of assistance that encourages passivity and evasion of personal moral responsibility. Studying psychological characteristics of women who realize the paternalistic installations, with rather active development of certain problems of economic consciousness and conduct, acquires relevance in today's realities.

The study involved 72 women aged 28–40 years who were divided into 2 groups. The first group – of 32 women who do not work and do not carry out attempts on employment, use social services to solve various life problems – has been defined by us as a group of women who realize paternalistic installations within economic conduct. The second group consisted of 40 working women who have never applied for assistance in social services.

Women who realize paternalistic installations within economic conduct, comprehend to a lesser extent the future objectives, are less focused, their life is more focused on the past or present day. They feel less satisfaction with their current life; less likely to believe in themselves, the ability to control the events of their lives; see certain limits of their ability to control, independent decision-making and activism aimed at the future, hence the decrease in the overall rate of awareness of life. The obtained results may be used for the differentiation of prevention and psycho-correctional work.

Keywords: *economic conduct, economic paternalism, paternalistic installation, life purport orientations.*